

Шевченко О.І. Лекція

ТЕЛЕОЛОГІЧНІСТЬ ДИСКУРСУ І ЖАНРОВА ПРОБЛЕМАТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Телеологічна проблематика в наш час активно розробляється у різних видах гуманітарного знання. У сучасній науці досить чітку окресленість здобув так званий “цільовий підхід”. Зокрема, доведено право на існування: телеології культури; телеології журналістики; телеології права; телеології політики.

Окремі спроби обґрунтувати *лінгвістичну релевантність* телеології, зокрема розробки концепцій щодо телеологічності мови і літератури, здійснювались з часів Аристотеля до сьогодні. Про лінгвістичну релевантність телеології свідчать наукові доробки у *комунікативно-функціональній* парадигмі і, зокрема, ономаціології у комунікативно-телеологічному аспекті. Доведеною є *інгерентна телеологічність* процесів мовної репрезентації дійсності.

Визнаною також є лінгвістична релевантність використання базового понятійного апарату телеології, зокрема, так званих “*телеологічних пояснень*” та “*телеологічних дескрипцій*”. Залучення зазначеної термінології до аналізу дискурсивних процесів відповідає також принципу *експланаторності* як такому, що відображає потребу не лише в описі лінгвального явища, а й в його поясненні як одному з провідних у сучасному мовознавстві.

Взагалі комунікацію, з огляду на її зумовленість метою, розглядають як “об’єктно спрямовану *інтенціонально-телеологічну діяльність*”. Ця теза була розвинута у парадигмі функціоналізму, котрий “як методологія... забезпечує аналіз номінативних результатів як *телеологічно-діяльниного* продукта комунікації”.

Проте, залишається нагальною необхідність подальшого пошуку і систематизації шляхів осягнення цього, здавалося б, очевидного, але надзвичайно ефемерного наукового феномена з огляду на: а) метакатегорійний статус *Телосу*, що вказує на

його онтологічну фундаментальність; б) багатогранність і складність ціннісно-цільових аспектів дискурсу; в) розмаїтість та контраверсійність поглядів щодо підходів до осмислення категорії телеологічності як мовознавчої проблеми.

Категорія телеологічності визначає особливості реалізації решти дискурсивних категорій, оскільки усі інші категорії підкоряються *Телосу* як “смыслопокладальній” сутності. Категорія телеологічності є чинником самоорганізації публіцистичного дискурсу як динамічної складної системи. На об’єктивність існування дискурсивної категорії телеологічності вказують дослідження, що відображають роль цілепокладального компонента у текстотворенні і дискурсі.

Розглядаючи дискурсивні аспекти категорії телеологічності, ми виходимо з того, що *категорія* - (грец. – *kategoria*: обвинувачення, ознака – це загальне поняття, котре відображає універсальні властивості, відношення об’єктивної дійсності, закономірності природних і духовних явищ. З точки зору когнітивної теорії категоризації *категорія* є “когнітивною структурою, концептуальним класом, що складається з елементів – членів категорії, об’єднаних “родинною подібністю””.

Саме з цієї причини очевидно постає доцільність розмежування *Телосу* як морально-цільової категорії у дискурсі і *мети* як узагальненого мовного репрезентанта або, за термінологією Рош, прототипа – “одиниці, що найбільшою мірою виявляє властивості, спільні з іншими одиницями цієї групи”. Мета як прототип і як узагальнювальна лексична одиниця у своїй семантичній структурі містить приховані семи моральної узгодженості мети, в той час як для *Телоса* морально-цільовий складник є пріоритетним, постає ядром його семантичної структури.

У дискурсивній площині категорія телеологічності за сутністю і дискурсивними функціями відповідає поняттю *суперструктури* з концептуальним глобальним значенням, яке задає семантичні, синтаксичні і композиційні характеристики дискурсу. Категорія телеологічності є визначальною в *евристичному* формуванні

семантичних процесів у дискурсі. Смыслоутворення у дискурсі як втіленні знакової діяльності є невіддільним від феномену цілепокладання, оскільки висловлення, мовні репрезентанти фактів дійсності виступають як елементарні доцільні комунікативні дії.

Виходячи з діяльнісної природи дискурсу, деякі лінгвісти розглядають його взагалі як *смыслопороджувальну* категорію, а смыслоутворення визначають як *фундаментальне* питання семіотики і як *непередбачуваний* феномен (у нашому розумінні – *евристичний*) [Соловьєва 2005].

Евристика (*heuristics*, грецьк. *heuriskein*: англ. *to find, discover* - *знаходжу, відкриваю*) ґрунтується на продуктивному творчому мисленні. Евристика як наука є дотичною до *структурної лінгвістики*, котра базується на усвідомлених і неусвідомлених процесах (інсайтах) досягнення мети як вирішення проблеми з опорою на постулати психології, теорії інформації та штучного інтелекта. Зокрема, евристика “вивчає творчість..., особливо коли йдеться про розв’язання проблем у ситуації невизначеності з використанням вторинних, неточних... регулятивів”.

У *гносеологічному* сенсі телеологія (з грецької: телос (*telos* – мета), логос (*logos* – причина, пояснення) ґрунтується на принципах доцільності життєдіяльності й розглядається як сукупність способів пізнання (у тому числі форм наукового пояснення), в яких використовується категорія цілі. Аристотелівське тлумачення поняття “телеологія” зосереджене на нагальній необхідності максимально повного *пояснення* будь-чого і має враховувати його кінцеву причину – ціль, задля якої річ існує або задля якої була створена. Поняття “*Телос*” у кон [365, с. 385].

У широкому сенсі предметом телеології як науки з надзвичайно широкою концептуальною базою, що охоплює поняттєвий апарат феноменології, гносеології, епістемології, теології, моралі, постає питання, чи має певна річ чи явище мету або діє задля досягнення мети, і, якщо так, то якою є ця мета.

На відміну від аксіоматичних детерміністських підходів класичної логіки, що базуються на жорстких логічних дедуктивних принципах та на каузальних відношеннях як підґрунті осмислення фактів реальності, *логічною* основою телеології, спрямованої на мету, є *імовірнісні* за природою індуктивні логічні принципи у руслі так званого *постнекласичного раціоналізму*, який охоплює постіндустріальну та постмодерну специфіку осягнення дійсності. Дискурс, будучи *складною адаптивною системою*, є подібним чином сприйнятливим до розгляду в межах телеологічної парадигми і до нього може бути застосований дослідницький понятійний апарат телеології.

Телеологічний аналіз є релевантним у дискурсології, оскільки передбачає “аналіз засобів у термінах цілепокладання” та врахування ролі і внеску елементів певної системи до її оптимального функціонування для досягнення певної мети. Деякі питання лексико-синтаксичних засобів вираження цілеспрямованості здобули висвітлення у лінгвістичних розвідках. Проте, масштабність дискурсології загалом і телеологічних аспектів смислоутворення в англomовному публіцистичному дискурсі, потребують виходу за межі вивчення власне канонічної лексико-синтаксичної проблематики цілеспрямованості.

Відповідно до постнекласичного типу раціональності розширюється поле осмислення публіцистичного тексту у плані *неухильного* узгодження з ціннісно-цільовими категоріями його змістових характеристик. Ціннісні категорії морально-етичного ґатунку, на нашу думку, виконують функцію *стримуючого* чинника доцільності, що встановлює певні морально-етичні обмеження у розгортанні семантичних процесів у дискурсі. В англomовному дискурсі цей феномен здобуває актуалізацію мовними засобами телеологічних пояснень, що експлікують цілепокладальний складник висловлення і текстового концепту. Текстовий концепт у семіотиці розглядають як *знаковий феномен*, що підлягає осмисленню і означенню

і відповідає, з одного боку, поняттю “семіотичної концептуальної структури” з іншого – поняттю “розмитого, нечіткого” концепту (“*fluid concept*”).

Характерною рисою сучасних перекладознавчих наукових розвідок є зосередженість на інтенціональних (феноменологічних), прагматичних, мотиваційних, цілепокладальних аспектах дискурсу як найважливіших критеріях визначення смислу. Проте, результати наукових розвідок у лінгвістиці, когнітивістиці, семіотиці і аналіз емпіричного матеріалу надають підстави для твердження щодо *регулятивної* пріоритетності *телеологічного начала* в дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

Беренштейн А. Д., Черняк Л. С. Философско-математические начала телеологии. *Логос живого и герменевтика телесности. Постижение культуры*. Москва, 2005. Вып. 13–14.

Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов : монография. Волгоград : Парадигма, 2005.

Доброхотов А. Л. Телеология культуры. Москва : Прогресс-Традиция, 2016.

Левонтина И. Б. Целевые слова и наивная телеология : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 1995.

Пивоев В. М. Философия смысла, или телеология. Петрозаводск : ПетрГУ, 2004.

Разеев Д. Н. Телеологический принцип в науке (трансцендентальный подход) : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.08 ; 09.00.03. Санкт-Петербург, 2009.

Фролов И. Т. Детерминизм и телеология. Москва : Либроком, 2010.

Хазагеров Г. Г. Телеологический смысл и социальная роль классификации риторических фигур. *Вестник РУДН. Сер. : Лингвистика*. 2016. № 3.

Woodfield A. *Teleology* / A. Woodfield. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

